Egy kritika kritikája

Válasz Láng Benedeknek *Az alkímia eredete és misztériuma* című könyvről írt recenziójára.

Úgy öt éve írtam egy könyvet az alkímiáról, pontosabban lehetséges egyiptomi eredetéről és vonatkozásairól. Egyiptológusként több meghökkentő hasonlóságot véltem fölfedezni egyes korai alkimista emlékek szimbolikája, illetve szellemisége és az óegyiptomi hitvilág bizonyos elemei között. Vizsgálódásaim során idővel egy sor új, eddig nem (vagy ha igen, más formában) fölvetett kérdés és ötlet merült föl, amelyekről úgy gondoltam, megérdemlik a papírt. Emellett régi vágyam volt, hogy olyan könyvet írjak a témáról, amely hidat ver a különféle, gyakorta szemben álló megközelítések közé. Olyan könyvet, amely az ismeretanyagot és a fölvetéseket tekintve tudományos megalapozású, s mint ilyen nem rugaszkodik el a tényektől, és nem ad korlátlan lehetőséget a fantáziának, ám jellegében, stílusában mégis megtartja azt az ezoterikus szemléletet, amely az alkímiától mindenkor elválaszthatatlan volt – s így mutatná be a „királyi művészetet" a maga teljes valójában. Ehhez hozzátartozott az is, hogy mint antropológust mindig is izgatott a másfajta gondolkodás „belülről" történő megismerése. Ráadásul úgy gondoltam, egy ilyen írás éppen ezáltal képviselhet alternatívát a közhelyes, *vulgarizált* pszichoanalitikus olvasattal, valamint a vele gyakorta összefonódó, sablonos és leegyszerűsített *vulgár*okkultista (New Age stb.) szemlélettel szemben. Ezért nem is annyira a szakembereknek, mint inkább a művelt közönségnek szántam a könyvet, olyanoknak, akik például Jungot szeretnek olvasni. (Körülbelül ezekkel a szavakkal adtam le a kéziratot először egy kis kiadó vezetőjének, majd annak csődbemenetele után a Balassinak.) Vállalkozásom egyik érzelmi mögöttese volt, hogy a korábbi években sokat foglalkoztam a nem keresztény új vallási mozgalmakkal, illetve a különféle ezoterikus, (új)okkultista irányzatokkal, csoportokkal, minek következtében számos, a téma iránt érdeklődő barátra, ismerősre tettem szert. Bizony, rájuk is gondoltam, amikor könyvem megírásához fogtam.

Ugyanakkor tisztában voltam a téma sikamlósságával. Csakúgy, mint a másfajta gondolkodásba való „belehelyezkedési kísérlet" (ha úgy tetszik: az emikus megközelítés) nehézségeivel és bizonytalanságával. Ezért mondanivalóm számára olyan műfajt kerestem, amely e megközelítésre éppúgy lehetőséget ad, mint a szabadabb gondolkodásra, a talán kevéssé igazolható, ám fölvetni mégis érdemes kérdések, ötletek, hipotézisek leírására anélkül, hogy rásüthető volna a kóklerség, a dilettantizmus bélyege. Ezért választottam a tudományos témájú és megalapozottságú irodalmi esszé köztes műfaját, amelynek Magyarországon olyan kiváló művelői voltak, mint Kerényi Károly vagy Dobrovits Aladár, s újabban Földényi F. László. A könyv szabályos konstrukciójával, szimbolikus külső és belső szerkezetével is az esztétizáló, irodalmi szándékot kívántam kifejezésre juttatni: a tizenkét fejezetet hármasával, négy nagy részre osztottam, amely részek a történetiségtől fokozatosan vezetnek át a jelképek és a látomások világába. De ezt a jelleget erősítette volna az irodalmi mottók használata, valamint a tudományos munkák esetében kötelező köszönetnyilvánítások mellőzése is.

Nyilvánvaló az ilyesféle kísérlet számos buktatója, hiszen egy fenékkel két (sőt jelen esetben több) lovat megülni nem mindig szerencsés vállalkozás. Számos jogos kétely merülhet föl még a szerzőben is. Legelőször az, hogy egyáltalán sikerülhet-e a különféle szemléletek és műfajok ötvözése. Majd rögvest ezután: ha igen, érdemes-e? Ezeken jómagam is eltöprengtem könyvem megírása óta, s szívesen disputálnék erről bárkivel, szívesen hallgatnék vagy olvasnék okos és segítő kritikákat, már csak azért is, mert ilyen jellegű ambícióimat máig nem adtam föl.

Mindezt azért tartom fontosnak ily módon részletezni, mert Láng Benedek könyvemről írt kritikája (*BUKSZ,* 2002. ősz) jobbára e műfaj létének negligálásán és számos, ebből fakadó – olykor talán szándékolt – félreértésen alapul. A stílusában és formájában kísértetiesen a szakdolgozatok és disszertációk bírálatait idéző cikk szerzője ugyanis vagy nem ismeri, vagy nem akarja ismerni az ilyen típusú irodalmat, s ezért írása lényegében annak találgatásában merül ki, hogy könyvem hová is sorolható az alkímiáról szóló irodalmon belül. Ez az értetlenség lehet az oka, hogy a kritika jórészt a könyvem előszaván mereng, valamint felró bizonyos vélt bibliográfiai hiányosságokat. Ez utóbbi mindenkor hálás feladat, hiszen a bíráló ezzel nem csupán a szerző hiányosságait, de saját fölkészültségét is igazolni véli. Láng föl is sorol számos, általam nem idézett szerzőt és forrást – *föltételezve, hogy nincs róluk tudomásom.* Pedig ha hiszi, ha nem, e szerzők java részét (habár kétségtelenül nem mindet) én is ismerem. Így többek között Ruskát, Kraust (mármint Paul Kraust), és persze Yatest, aki tényleg megérdemelte volna az említést, hogy a magyar olvasók körében közismert Szathmáry Lászlóról már ne is beszéljek. (Istenem, ki ne olvasta volna a *Magyar alkémisták*at? Egyike azon ilyen témájú könyveknek, amit elsőként a kezembe vettem, ráadásul még jóval ez irányú érdeklődésem előtt.) Ahogyan természetesen ismerek több más, Láng által sem említett s a könyvemben sem citált szerzőt is, például a Kabbala kapcsán a (jobbára zsidó) alkímiáról író, s részben magyarul is olvasható Gershom Scholemet.

E számonkérés helyenként egészen érthetetlen. A szintén hiányolt *Theatrum Chemicum* című alkimista szöveggyűjteményt például még félművelt kóklerként is ismernem kellene, ha másképp nem, hát Jung révén, aki sokszor használja. Ugyanígy, ha máshonnan nem, hát némely, a *könyvemben fölhasznált műből* kellene tudnom az *Ambix* nevű folyóiratról is. Az általam egyik legtöbbet idézett és leginkább használt könyv, Jack Lindsay munkája, az *Origins of Alchemy in the Graeco-Roman Egypt,* több helyen is hivatkozik az *Ambix*ben megjelent cikkekre. Az érdekesség kedvéért: az *Ambix*ről és a *Theatrum Chemicum*ról ezoterikus érdeklődésű, „outsider" ismerőseimtől szereztem először tu-

domást, mint ahogyan kezdetben is tőlük kaptam igen ritka, Magyarországon nem elérhető műveket. Vagyis az ilyesfajta ismeret még csak nem is a szakember érdeme vagy kiváltsága.

A Láng által ugyancsak hiányolt internetes honlapot ellenben magamtól fedeztem föl, mivel úgy vélem, *magától értetődő és semmiféle fáradságba nem kerül,* hogy az ember megnézze, mi található a neten arról, amivel éppen foglalatoskodik. Főként, hogy az ilyen témákban a hazai könyvtárak még szegényesebbek, mint egyébként. Adam McLean és barátai tényleg kiváló forrásanyagot vittek föl az internetre, magam is letöltöttem belőle több olyan szöveget, amit nyomtatásban igen nehéz megszerezni. (Legalábbis nálunk.) Többek között Flamel két művét, közöttük a legendás életrajzot, a *Turba Philosophorum*ot, különféle XVII. és XVIII. századi rózsakeresztes-teozófus műveket, vagy a zsidó alkímia klasszikus opusát, az *Aesh Mezaref*et. Ám némely fontosabb forrás (például Fludd *Mosaical Philosophy*ja, vagy Maier főműve, az *Atalanta Fugiens*) csak kivonatosan, a késő középkort megelőző időkből pedig semmi sem található ezen az oldalon. Amúgy Láng nyugodtan említhette volna még a magyar Hermit Kiadó tevékenységét is, amely javarészt szintén forrásokat jelentet meg, például a reneszánsz és kora újkori mágia és alkímia jelentős emlékeit. Merthogy lehet, hogy e kiadványok olykor vitatható színvonalúak, ám ezek a források eleddig magyar nyelven hozzáférhetetlenek voltak.

Csakhogy nem szokásom olyan munkákra hivatkozni, amelyeket (mindegy, mi okból) nem használok föl. Ha nem használom, mondjuk, Thorndike – természetesen szintén ismert – többkötetes híres mágiatörténetét, miért hivatkoznék rá? Halleuxnek is csupán azt a könyvét tüntettem föl, amelyről említést is tettem, jelesül a Stockholmi és Leideni Papiruszok szövegkiadását. Lángnak még igaza is volna, ha könyvem nem esszé, hanem az alkímiát *általában* ismertető munka vagy monográfia lenne. De nem az, s eddig úgy hittem, könyvem előszava ezt világosan kifejezésre is juttatja. Ilyen alapon egyébként az is elvárható lett volna, hogy a könyvben tárgyalt összes téma szakirodalmát megadjam. Csak az egyiptomi, az antik hermetikus és gnosztikus vonatkozások irodalma a jelenlegi bibliográfia többszörösét tehette volna ki, s ehhez jöttek volna még az általános vallástörténeti és összehasonlító vallástudományi munkák. (Nemcsak Frazer és Eliade.) Még így is némely helyen fölöslegesen (ez adja az esetlegesség látszatát) citálok egy-egy cikket vagy átfogó munkát. S volt egy „tudománytalan" szempontom is az irodalom összeválogatásánál: igyekeztem azokat a könyveket is belevenni a fölhasznált anyagba, amelyeket a hazai érdeklődők biztosan a kezükbe vettek. Így többek között Jung *Alkímiai konjunkció*jának kivonatos (és nem túl jó) magyar fordítását, vagy Biedermann könyvének német eredetije mellett a szűkített magyar változatot, a *Mágikus művészetek zseblexikonát*, vagy éppen Klossowsky de Rola népszerű képes albumát.

Ma már úgy látom, a könyvhöz *eleve* hiba volt irodalomjegyzéket bigygyeszteni, szerencsésebb lett volna a kissé régies, ám ma is élő gyakorlatot követni, amely a bibliográfiai adatokat a jegyzeteken belül tünteti föl. A jegyzetek szövegének egy részét is jobb lett volna fölvinni a főszövegbe. Jobban illett volna a választott műfajhoz, talán kevesebb okot adott volna bizonyos félreértésekre, s egyben jelezte volna tiltakozásom a hivatkozások és a bibliográfia olykor egészen beteges kultusza, illetve az erre ráépült szubkultúra terjedése ellen. Például amikor egy koherens gondolatrendszert sokszor úgy kell alakítgatni, hogy helye és apropója legyen a minél nagyobb számú hivatkozásnak, még ha a megadott munkák semmivel sem járultak is hozzá a leírtakhoz. Vagy ami még rosszabb: amikor a bibliográfia kezdi helyettesíteni a tényleges tudást, a gondolatot, a problémamegoldó kísérletet. Abban viszont igaza van Lángnak, hogy az általa említett információkat legalább az előszóban – és legalább jelzés szintjén – illett volna megemlítenem, még ha nem tartoznak is szorosan a könyv témájához. Mondjuk, egy ilyen passzust nyugodtan betoldhattam volna: „Az alkímia kutatása mind a mai napig virágzik, sőt egyre többen foglalkoznak különféle kérdéseivel. (Ide néhány fontosabb név.) Így bőségesen állnak rendelkezésünkre szakkönyvek és források egyaránt, mi több, még szakfolyóirata (az *Ambix*), sőt internetes honlapja is van az alkímiának. Ám mindezek nem sokat változtattak a «királyi művészet» általános megítélésén. A különféle eredmények az ismeretterjesztésbe és a köztudatba vagy csak részben és torz módon, vagy egyáltalán nem szivárognak be."

Lángnak mindezek után eléggé kevés helye maradt arra, hogy a könyv tulajdonképpeni tartalmával foglalkozzon. Így a fő mondanivalót, az alkímia esetleges egyiptomi eredetének hipotézisét, sajnos, csupán az általánosságok szintjén vitatja. A görög-római kori templomok laboratóriumainak léte tény, akárcsak az, hogy az első alkimistának nevezhető személyek egyiptomiak (vagy egyiptomi görögök, egyesek esetleg egyiptomi zsidók) voltak, s az egyik első, alkímiainak tartott emlékanyag (a Stockholmi és Leideni Papiruszok) egy thébai sírból került elő. Ehhez jön a „királyi művészet" egyiptomi származásának régi toposza. Ez volna tehát az a reális alap, amely történeti kontextusát, s egyben hitelét adná az egyiptomi és az alkímiai szimbólumok és metaforák közötti analógiáknak. Bőven foglalkozik ezzel Lindsay említett átfogó munkája is, igaz, inkább csak az antik alkímiára koncentrálva. De nem véletlen, hogy az alkímia tényleges – és nem csupán mitikus – egyiptomi eredetét némely egyiptológus – például François Daumas vagy a dendarai templom egyik publikálója, Sylvie Cauville – is fölveti, főként a templomi laboratóriumok kapcsán. Akárhogy is: az alkímia egyiptomi eredetének kérdése relevánsan fölvethető (esetleg falszifikálható) hipotézis.

Nem tudok egyetérteni azzal sem, hogy az alkímia olyan általános szimbólumokkal, illetve metaforákkal dolgozna, hogy azokat bármivel (ahogyan Láng fogalmaz: akár még az eszkimó hitvilággal is) sikeresen rokonságba lehetne hozni. A könyvemben nem egyszerűen a születés és halál, nemzés és pusztulás, feltámadás

stb. általános metaforáiról, illetve elemi szimbolikájáról van szó, hanem egy sok komponensű, bonyolult rendszerről, amelynek akár minden egyes eleme egyetemes és mindenhol megtalálható lehet, ám együtt, ilyen konfigurációban mégis sajátos, több szempontból is egyedi szisztémát alkotnak. Ezért a mumifikálással és általában az anyag átalakításával párosuló egyiptomi halhatatlanságeszmét talán kissé más dolog analógiába vonni az alkímiával, mint mondjuk a sámánizmussal, ahogyan azt például Eliade tette. Ráadásul a különféle kultúrák szimbólumainak összehasonlításával (egy amúgy bevett módszerrel) kapcsolatos kételyeit részben magam is osztom, s a *könyvemben is kitérek rá* – lényegében erről szólna a hatodik fejezet. De továbbmegyek: szerintem (és persze nem csak szerintem) ha két komplex rendszer számos ponton (strukturálisan, szemantikailag stb.) és számos konkrét elemében (szimbólumok) hasonlít egymásra, úgy még akkor is megengedhető közöttük valamiféle kapcsolatot föltételezni, ha azt közvetlenül semmiféle történeti tény nem támasztja alá. Ám az alkímia esetében megvan ez a történeti alap. Persze könnyen lehet, hogy az általam föltételezett folyamatosság illúzió, s a kései alkímiának az antik – s közvetítésével az egyiptomi – világgal való kapcsolata inkább a múltba való visszanyúlás eredménye, és nem egy hagyomány továbbélésének a jele. Keletre – így Egyiptomba is – évszázadokon át utaztak a kalandorok mellett a tudni vágyók is, akik egyaránt láthatták a papiruszok vignettáit és a sírképeket, és ezt beépíthették munkáikba. (Tanulságos ez ügyben Athanasius Kircher hieroglifákkal kapcsolatos munkássága.) Lehet, hogy a szimbólumok közötti hasonlóság is részben ennek köszönhető. De végső soron ez is kulturális kapcsolat, sőt a kulturális öröklődés egyik fajtája. Ám mindennek ellenére én sem tartom az alkímia egyiptomi vonatkozásait *kizárólagosnak,* hiszen szinkretisztikus jellegét is hangsúlyozom (87–88. old.).

Éppen ezért nem zavarna az a megjegyzés, hogy tárgyalási módom ahistorikus. Csakhogy Láng nyelvjátékában e jelző a tudománytalannak, a dilettánsnak a szinonimája, ahogyan ezt több helyen is érzékelteti. Anélkül, hogy a történetiséget lebecsülném, nem hiszem, hogy akár a vallástudományban, akár a kultúrakutatásban amolyan mindenek fölötti szempont (hogy stílusos legyek: Bölcsek Köve) lenne. Ez inkább csak egyes bölcsész szakmák képviselőinek a fetisizmusa, akik a historikus megközelítést abszolút értéknek és mértéknek tekintik, és teszik meg mások számára is. Pedig számos olyan interpretációt, illetve megközelítési módot ismerünk még (szimbolikus-összehasonlító, fenomenológiai, kognitív, pszichoanalitikus stb.), amelyek lényegüknél fogva ahistorikusak. Az ilyen jellegű munkák szerzői gyakorta – persze nem mindig és nem szükségképpen – figyelembe veszik a történeti szempontokat is. Műveik relevanciáját kétségbe vonni mégsem ildomos.

Az általam tárgyalt szimbolikát Láng zömében az alkímiának a középkori kereszténységgel való találkozásához köti. Rendben, de akkor mi a helyzet az olyan késő antik emlékekkel, mint Zoszimosz híres víziója, vagy az alkimista Kleopátra művével, ahol lényegében ugyanaz a szimbolika és szemantikai tartalom fedezhető föl, mint ami a későbbi alkímiának is sajátja? Azonkívül nem túl valószínű, hogy olyan jelképek, mint a többfejű uroborosz, a kettős oroszlán vagy a kétfejű hermafrodita, a középkori keresztény gondolkodás, illetve szimbolika hatásának köszönhetők. Egyébként az aranytisztítás mint példázat, illetve mint a lélek megtisztulásának metaforája, a kereszténységben jóval Keresztes Szent János, vagy a három évszázaddal korábban élt Eckhart mester előtt ismert; megtalálható már a IV. század derekán, Jeruzsálemi Szent Kürillosz katekézisében is. Mellesleg én is több helyen említem a keresztény teológia hatását, jelenlétét az alkimista szimbolikában, például a hatodik fejezetben a *Lambspring Könyve* című híres alkímiai mű kapcsán (91. old.).

Láng szememre veti, hogy noha tudom, hogy az alkimista Mózes vagy Kleopátra mitikus alak, egy helyen mégis mint alkimistákat idézem őket. Először is pontosítanék: mint alkimista művek ilyen nevű szerzőit tárgyalom őket, a hermetikus hagyomány azonosította a nagy történeti és mitikus személyeket az e nevek alatt ténykedő alkimistákkal. Valaki vagy valakik csak éltek és működtek e nevek alatt! Így a Kleopátra neve alatt futó művet is csak megírta valaki, vagy nem? Az alkímiában (és persze nemcsak ott) a mitikus vagy szimbolikus nevek fölvétele igen gyakori. Nem vagyok benne bizonyos például – s ezzel vélhetőleg nem állok egyedül –, hogy a *Flamel testamentuma* című receptet ugyanaz írta, mint a *Két értekezés*t vagy a híres *Flamel hieroglifái*t. Vagy hogy az *Antimón diadalszekere* alkotója ugyanaz a Basilius Valentinus lenne, mint aki a *Tizenkét kulcs*ot írta. Merthogy más a stílus, más a szimbolika. *Mégis* beszélünk Nicolas Flamelről és Basilius Valentinusról mint reális személyekről, pontosabban: mint az említett művek íróiról. És nem is tehetünk mást. Ráadásul az alkimisták által felvett „művésznevek" szimbolikus voltáról a könyvemben is szót ejtek (49. old.).

Láng jóindulatúan fölvilágosít, hogy a só az alkímiába Paracelsusszal került be, esetleg Basilius Valentinusszal, akit idézek is ez ügyben. Én viszont eléggé „történetietlenül" a sónak óegyiptomi eredetet tulajdonítok. Azt valahogyan elfelejti, hogy e két szélső pont közé tettem egy átkötést. Írok ugyanis az antik aranytisztítási eljárásokról, amelyekben a só jelentős szerepet játszik (17. és 21. old.). És arról is, hogy ezek az eljárások már korán szimbolikus jelentést kaptak (aranytisztítás = lélek megtisztulása). Ennek tágabb értelmezési kontextusa a késő antik mágia és okkultizmus, illetve a tudományosság tőlük elválaszthatatlan világa. (Gondolhatunk arra, hogy a fémek már ekkor szimbolikus jelentőségre tettek szert a bolygókkal, hangokkal stb. való szimpátiás kapcsolataik révén.) S mivel az alkímia részben az aranytisztításból alakulhatott ki – a legkorábbi alkimista emlékek javarészt aranytisztítási, ötvözési, illetve hamisítási receptek –, talán föltételezhető, hogy az ezen eljárásokban nagy szerepet játszó anyagok már ekkor szimbolikus jelentéssel (is) bírnak, s későbbi szimbolikus jelentéseik esetleg innen eredhetnek. Természetesen hi-

potézisem lehet hibás, pontosabban: *cáfolható.* S még valami: Paracelsus említett „újítását" majd minden ismeretterjesztő könyv megemlíti. A recenzens komolyan gondolja, hogy ne tudtam volna erről a toposzról?

Történetietlennek és elnagyoltnak nevezi az olyan megállapításaimat is, mint hogy az alkímiát nem tudták kikezdeni a mindent letaroló nagy vallások. Sajnos nincs itt helyem annak bemutatására, miként változtatta át és pusztította el a késő antik világ szellemi javait a két nagy világvallás. Mellesleg a kifogásolt részben (41. old.) én inkább arról elmélkedem, hogy vajon az inkvizíció miért nem üldözte az alkímiát, hiszen számos olyan szentség-, illetve tabutörő eszme, gondolat, jelkép stb. jelent meg benne, ami ezt indokolta volna.

Nem tudok kitérni itt a késő antik szellemi pezsgést kísérő folytonos válságtudat és szorongás jól ismert témájára sem. A kifogásolt megjegyzés olyan közismert dolgokra utalt, mint az antik szellemi életben olykor nihilizmussá erősödő szkepszis; a befelé forduló, „halálvágyó" sztoicizmus divatja; a kereszténységgel terjedő, de más irányzatokban (például a hermetikában) is megjelenő apokaliptika; a racionalitás helyébe kerülő okkultizmus; a hagyományos kultuszokat kiszorító keleti misztériumvallások nyugati terjedése mint válságjelenség stb. E témáknak külön-külön és együttvéve is óriási az irodalma, a kereszténység eredetével és terjedésével foglalkozó munkák jó része is kitér rá, vagy legalábbis megemlíti. Az alkímiának Alexandriában – illetve a késő antik Egyiptomban – kialakult „végleges formáján" pedig az alkímiának mint olyannak, mint különálló műfajnak, önálló tudománynak (vagy művészetnek) a kialakulását értem, nem pedig az alkímia végleges *fejlődési formáját,* de ez eléggé világosan kiderül a könyvből is (lásd például 27. old.) Mindazonáltal a megfogalmazás tényleg túl elegáns, mondhatni pongyola, s így adhat okot némi félreértésre. Abban viszont egyértelműen igaza van Lángnak, hogy az arab alkímiára valamelyest kitérhettem volna. (Már csak azért is, mert így nyugodtan hivatkozhattam volna Ruskára vagy Krausra.)

Ellenben némiképp megütköztem azon a megállapításán, hogy a Sulphur–Mercurius ellentétpár az arab alkimisták újításai nyomán *fölváltotta* az arisztotelészi négy elemet. A középkor és a reneszánsz szakértője ne tudná, hogy a négy elem koncepciója soha nem tűnt el az alkímiából, hogy jelenléte még a legkésőbbi időkben is domináns a különféle művekben? A két koncepció hol egymás mellett, hol pedig egymást kiegészítve létezett, szerves részeként a bonyolult és flexíbilis elméleti rendszereknek. (Eléggé sok mindent jelentve, az anyag minőségeit, belső tulajdonságait, sőt olykor a halmazállapotokat is, a teozófiai, spirituális szimbolikus jelentésekről már nem is beszélve.) Egyébként miért ne lehetne megfontolás tárgya, hogy az arabok a Sulphur–Mercurius koncepciót esetleg nem teljesen saját kútfejükből merítették, hanem hathattak rájuk bizonyos késő antik (gnosztikus, hermetikus stb.) konstrukciók? Így akár az általam említett szimbolika is, s ezen egyáltalán nincs mit csodálkozni, hiszen ők voltak az antik szellemi hagyaték közvetlen örökösei.

Láng más helyeken olyan véleményt tulajdonít nekem, ami nem a sajátom. Nem tudom például, honnan veszi, hogy mélységesen lenézem az alkímia tudományos kutatóit, a témával foglalkozó művelődéstörténészeket, filológusokat stb. Lenézésről szó sincs, minden tiszteletem az övék. Ahogyan nem nézem le a pszichoanalitikus és az ezoterikus interpretációkat sem, legföljebb vulgarizált, bóvli változataikat. Mindössze hiányoltam az alkímia újkori irodalmából azt a többféle megközelítést szintetizáló szemléletet, amilyenre kísérletet tettem. (Hogy jól vagy rosszul, azt döntse el ki-ki maga.) Egyébként az előszó ezen inkriminált részében jobbára a közvélekedésről, a kémiatörténetről és az ismeretterjesztő irodalomról beszélek, s csupán egy mondat erejéig utalok a kultúrtörténet fősodrára, a tőlem valóban idegen és a kémiatörténetnél nem kevésbé prekoncepciómentes (még ha ez finomabb, rafináltabb módon nyilvánul is meg) történeti-filológiai interpretációkra. És még valami: hogy könyvem írásakor azért tudtam másfajta – ám periferiális – megközelítésekről, mi sem mutatja jobban, mint hogy egyikre-másikra hivatkoztam is. (Ilyen például Vickers cikke az alkímia „nyelvéről".)

Azt sem tudom, Láng honnan az ördögből veszi, hogy én kiiktatom a fémeket és az aranycsinálást az alkímiából. Mindössze annyit állítok – több helyen is –, hogy az alkímiában e tevékenységre egy spiritualitással átitatott szimbolika telepszik rá, amely elválaszthatatlan lesz tőle. Magyarán az alkímia nem *szimpla* kémia, illetve fémművesség. (Ami szintén közhely ugyebár.) Ráadásul e megjegyzés azért is érthetetlen, mert én magam hangsúlyozom: az alkímiát nem lehet a vegyészettől, illetve az anyaggal való foglalatosságtól különválasztani, s ily módon tisztán szimbolikus jelentéstartalmat adni neki. (Lásd erről az egész első fejezetet.) Továbbá vállveregetőnek tart azért, mert a nagy Descartes-ot naiv léleknek merészelem nevezni, mert egy nem létező (illetve szimbolikus) közösségbe úgy akart fölvételt nyerni, mint egy céhbe. Egyébiránt olyan naivnak azért mégsem tartom, hiszen egy másik helyen éppen arról írok, hogy nem dőlt be az aranycsinálóknak (42. old.). Ami mellesleg Descartes bonyolult és ellentmondásos személyiségét is jól mutatja: az „alkimista" nála a „szélhámos" szinonimája ugyan, ám mégis rózsakeresztes akar lenni. Nem gondolom, hogy Láng Benedekből valamiféle malícia szól, talán itt is a számára nem tetsző irodalmi stílus, a hangvétel, némely nyelvi fordulat adhatott okot a félreértésre.

Azt is kifogásolja, hogy a bibliográfiában nincs különválasztva a forrásanyag és a szakirodalom, s ezért a szerkesztőt teszi felelőssé. Egyrészt ez jobbára a szerző dolga és joga. Másrészt a kiadó, illetve munkatársai megnyugodhatnak. Igaz ugyan, hogy a szakirodalomnak a forrásirodalomtól való különválasztása gyakori a tudományos munkák esetében, ám egyáltalában nem kizárólagos. Számos vallástudományi, kultúrtörténeti, ezen belül speciális és általános témákat egyaránt földolgozó mű esetében nem ezt a formát találjuk, még az egészen kurrens munkák között sem. Mindehhez jön Láng fölsorolása bizonyos elírásokat, bakikat, bibliográ-

fiai hibákat stb. illetően, amely megállapítások némelyike még vitatható is. Így többek között fölemlíti, hogy a bibliográfiában Aquinói Szent Tamás neve szerepel az *Aurora Consurgens* írójaként, noha tisztában vagyok vele, hogy azt nem ő írta (az „angyali doktor" neve elé a 79. oldalon helyesen biggyesztettem oda a pseudo előtagot). Ez a bibliográfiában elmaradt, mert az irat – akár tetszik, akár nem – szerzőként „boldog Aquinói Tamás"-t tünteti föl. *Más kérdés*, hogy tudjuk: nem valószínű, hogy a skolasztika nagyja írta volna a művet. (Vö. alkimisták álneveinek kérdése.) A legjobbak azonban az olyan komoly kifogások, mint hogy Jean de Meung csupán mint Meung említtetik az egyik fölsorolásban, vagy hogy a Chaucer név végéről lemaradt az r betű. Hogy némi örömet én is szerezzek a cikkírónak, listáját megtoldanám: a bibliográfiában Holmyard és Hornung, valamint Stevens és Székács között kimaradt a sorköz. S ha még alaposabb böngészést végeznénk, bizton találnánk további hibákat is, mondjuk személynevet kis betűvel, vagy valami hasonlót.

Ahol végképp elfogy a bírálat konkrét anyaga, ott jön a tiszta szubjektivitás. Ami egy *irodalmi* kritikánál korántsem baj, sőt. Ám a tudomány szentségét képviselő cikkírónak van egy homályos, megfoghatatlan sejtése: én magamban úgy gondolnám, hogy valamilyen magasabb (okkult) tudás, misztikus igazság birtokában vagyok. Ennek megfelelően nyilatkoztatok ki, ez érződik a könyv hangvételén. Azt hiszem, aki tényleg „felsőbb igazságok" letéteményesének tudja magát és kinyilatkoztat, az általában nem úgy kezdi a mondatait, hogy „esetleg", „talán", „szerintem", „lehet, hogy", „mi volna, ha", „feltételezhetjük" és így tovább. Mert hogy én a szinte valamennyi ötletem, meglátásom, hipotézisem stb. fölvetését ezekkel a szavakkal kezdem, illetve ilyen tartalmú mondataimat nem egyszer kérdőjellel végzem. Megadva azért a (tudományos) tisztességnek, ami az övé, dacára *bevallott* szándékomnak, hogy nem a filológus vagy a történész hűvös tárgyilagosságával kívánom megközelíteni a témát.

A recenzió konklúziója szerint könyvem amolyan anekdotázó-népszerűsítő írás. Gondolom, e kvázi műfaji meghatározással olyan művek közé sorolja, mint amilyen például Fónagy Iván *Mágia* c. munkája, vagy Kurt Seligmann könyve, a *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban.* Habár e besorolást egyáltalán nem venném zokon, mivel kedvelem ezt a fajta irodalmat, azért megjegyezném, hogy – legalábbis tudomásom szerint – az ilyen népszerűsítő, ismeretterjesztő munkákban nem nagyon – s ha igen, akkor is kis számban – találhatók jobbára ismeretlen tények, eredeti, új megoldást kereső, illetve szokatlan kérdésfelvetések. Ezzel szemben az általam közölt információk és hipotézisek jó része sok mindennek nevezhető, de közismertnek és bevettnek végképp nem. (Noha nem előzmény nélküliek.) Nem tudom, mennyire általános az „alkímia", illetve „kémia" szó etimológiája *mindazon* megoldási javaslatainak ismertetése, melyek az én könyvemben találhatók? Mennyire ismert és elfogadott az esetleges egyiptomi származás, illetve az ennek kapcsán fölállított analógiák? Mennyire ismertek – akár még az alkímiával foglalkozó szakemberek között is – a görög-római kori egyiptomi templomok laboratóriumai? Mennyire való egy népszerűsítő könyvbe a cikkíró által kifogásolt nézet, a Sulphur–Mercurius antik-gnosztikus eredetéről, illetve szimbolikus analógiáiról, avagy mennyire általános ama fölvetés, miszerint a XVIII. század mechanikus materializmusa inkább a hermetikus hagyomány örököse, mintsem annak a racionális felvilágosult szellemnek a kifejezője, amelyet általában neki tulajdonítunk? Ami pedig az anekdotázást illeti, nem tudom, ki hogy van vele, de az eredeti forrásidézetek, az európai alkimista munkák melletti egyiptomi és antik szövegrészek, a *Splendor Solis* című irat eredeti alapszövege (ti. létezik egy kései kibővített változat is) nagy részének és a hozzá tartozó képanyagnak a közreadása, elemzése stb. szerintem nem nagyon tartozik az anekdotázás műfajába. Persze a könyv *ettől még* lehet rossz.

Túl azon, hogy a „népszerűsítő" szó negatív jelzőként, a „tudományos" ellentéteként való használata a magyar szellemi élet – főként a bölcsészet – egy igen szomorú jelenségére is rávilágít (ti. be nem vallott tény, hogy a népszerűsítő-ismeretterjesztő munkák írása a szakemberek bizonyos köreiben mélyen lenézett tevékenység), e summázatban Láng önmagával is szembe kerül: ha könyvem anekdotázó-népszerűsítő írás, akkor miért kritizálja azt szakmunkaként, sőt miért bizonygatja mindvégig, hogy a nemzetközi szakirodalom és kutatások tükrében kell értékelni? Csak azért, mert az előszóban elhatárolódtam a vulgáris okkultizmustól? Így igencsak furcsa, amikor azt kifogásolja, hogy Newton és Leibniz (szimbolikus értelemben vett) rózsakeresztes voltának, azaz a két tudós ezoterikus-okkult érdeklődésének említésével úgymond „nyitott kapukat döngetek", merthogy ismert dolgokat állítok. Úgy tudom, egy népszerűsítő munka általában ismert dolgokat szokott állítani. (Mellesleg arról is lehetne vitatkozni, hogy valóban olyannyira közismertek-e ezek a tények.) Kifogása más szempontból is érthetetlen: közismert dolgok még a speciális kérdésekkel foglalkozó szakcikkekben is gyakorta találhatók, mivel értelmüket, funkciójukat mindenkor az adott kontextus adja.

A kritikus fölvetések jó része tehát egyszerűen nem állja meg a helyét. Ami persze nem jelenti azt, hogy könyvemnek ne lennének gyenge pontjai. Ezek viszont – szerencsémre – kimaradtak a cikkből. Például nem kis megkönnyebbüléssel vettem tudomásul, hogy a bíráló nem kérdezett rá: vajon miért nevezi a szerző az alkímia szimbólumnyelvét helyenként metanyelvnek? Merthogy ez nincs explicite megindokolva, s e terminus használata egyáltalán nem magától értetődő. Persze, ha valaki figyelmesen olvassa a könyvet, így is rájön, mit érthetek ezen, ennek ellenére a „metanyelv" kifejezés lóg a levegőben, a posztmodern bölcselkedők jellegzetes nagyképűsködését idézve. (Ennek oka egyébként egy szerencsétlen véletlen: elutazásom előtt tévedésből egy régebbi változatot tartalmazó lemezt adtam a kiadónak végleges, mindenben átjavított verzióként. Ráadásul távollétemben – a minél előbbi megjelenés érdekében – lemondtam a korrektúra átol-

vasásáról is. Így sajnálatosan kimaradt az „alkímia tárgynyelvéről” és „metanyelvéről” szóló magyarázat.) Vannak leegyszerűsítő megoldásaim is: az antik és más szimbolikák alapján a Napot következetesen a szellemmel, a Holdat pedig a lélekkel hozom összefüggésbe, noha ebben maga az alkímia (illetve a hermetika) volt „következetlen” – már ha tényleg kontinuus rendszernek tekintjük. A későbbi alkimista művekben ugyanis általában a Nap – és vele a Sulphur – a lélek (anima), a Hold – s vele a Mercurius – a szellem (spiritus). A könyv támadhatóságát azonban leginkább a műfajválasztás adja, hiszen, mint említettem, tág teret ad a kissé szabadabb gondolkodásnak. Valóban fölvetettem egy-két olyan ötletet, amely egy szigorúbb, korlátozó szemszögből nem tekinthető tudományosnak, mivelhogy nem igazolható, de a falszifikációs elvnek sem felel meg. Ilyen például a tudatos álom meglétének föltételezése az alkimista kultúrában, vagy a harráni szabeusok emlékének esetleges továbbélése a „keleti bölcs” mitikus alakjában. Ugyancsak „irodalmi szándékaimhoz” híven igyekeztem a források idézett szövegrészeinek némi műfordításjelleget adni, ám e törekvés egy-két helyen bizony kissé eltávolodott az eredeti jelentéstől. Láng szemszögéből talán az utolsó rész, az *Opus* támadható a leginkább, mivel gondolataim itt a legbátrabbak, olykor kifejezetten asszociatívak. A helyében én a világért nem hagytam volna ki, hogy meg ne jegyezzem: a *Splendor Solis* szövegéhez és képeihez fűzött magyarázatok olykor – eléggé ironikus módon – az előszóban „leszólt” jungiánus látásmódot és stílust idézik. Ugyanilyen furcsa, amikor a történetiségre érzékeny bíráló azt kifogásolja, hogy szabadon ugrálok a III. és a XVI. század között. Miért nem az ötödik fejezetet hozza föl elrettentés gyanánt? Hiszen itt egy XVIII. század végi irat látomásait a világ első vallásos szövegeinek vízióival vonom analógiába, ami több mint 4000 év távolság!

Vajon mi lehet az oka, hogy Láng Benedek nem ezeket a kézenfekvőbb támadási pontokat szúrta ki, hanem partikuláris dolgokba, aprócska hibákba köt bele, valamint olyan állításokba, amelyek e föntieknél jóval megalapozottabbak, illetve olyan kérdésfelvetésekbe, amelyek relevánsabbak? Tapintatból? A kritika tartalma és stílusa alapján ez nagy biztonsággal kizárható. Helyhiány miatt? Elég lett volna, ha rövidebbre fogja az alkímiakutatásról szóló, kissé terjengős ismertetést. E talányt illetően árulkodó lehet az általa fölhozott problémák hivatkozásainak a – ha szabad e kifejezést használnom – „statisztikai szórása”: Láng *konkrét* kifogásait könyvem 7–48. oldaláról citálja. Mintha nem jutott volna túl a bűvös 50. oldalon, *ami a könyv első nagy egységének a vége.* Ez alól kivétel két oldalszám, a 79. és a 141. oldalak. Az elsőre az említett Aquinói Szent Tamás szerzősége miatti bibliográfiai dilemma okán utal, a 141. oldal kapcsán pedig az a rendkívül súlyos probléma merül föl, hogy a máshol magyarosan Flamel Miklósnak nevezett alkimistát itt Nicolas Flamelnak írom. Ennyi. Nagy kár, merthogy az 50. oldalon túl található az eredeti forrásokból vett idézetek többsége éppúgy, mint a szigorú szakember szempontjából vitatható, illetve kritizálható állítások zöme, s azon ötletek és érvelések egy része is, amelyek tükrében kifogásai helyenként érthetetlennek és indokolatlannak tűnnek. Mindezek alapján jogosan vetődik föl a kérdés: *vajon a kritikus ismeri-e egyáltalán kritikájának tárgyát?* Mert valami azt súgja nekem, a könyv első negyedéig eljutott ugyan (habár arra se igazán figyelt oda), ám aztán vagy elunta, vagy belefáradt, s a továbbiakat legföljebb ha átfutotta. Ami persze rám, a szerzőre nézve sem éppen hízelgő, hiszen jól tudjuk, hogy nincs rossz könyv, csak unalmas.

Természetesen lehet kritikát írni úgy is, hogy az ember vállalja: ő csak ennek vagy annak a területnek a tudora, ezért csak az őt érdeklő/érintő részekhez kíván/tud hozzászólni. Jelesül: Láng Benedek a középkori, illetve reneszánsz tudományosság és misztika ismerője, inkább a filológiát és történetiséget előnyben részesítő szakember, ezért nyilván az ilyen vonatkozásokra figyel. Ezek pedig leginkább – bár nem kizárólagosan – az első részben találhatók, amit nagyobb ívű bevezetésnek szántam, hogy érthetőbbé tegye a továbbiakat. Csakhogy ez esetben is volnának valamiféle minimális elvárások. Például, hogy a recenzens ezt jelezze. Ez itt elmaradt, ami véleményem szerint a kritikát már akkor is hiteltelenítené, ha minden egyes kifogása helytálló volna. Láng az első fejezetekből és az előszó alapján kialakított (mellesleg eléggé önkényes) értelmezését az egész műre kiterjeszti, a könyv ismeretlennek megmaradt háromnegyedéről csak a legnagyobb általánosság szintjén szól – jobbára közhelyekben. (Lásd például az egyiptomi és az alkímiai szimbólumok analógiájának kérdését.) Vagyis gyanítható – és ezért remélem, nem haragszik meg rám a más írásai alapján felkészült szakembernek és szimpatikus embernek tűnő kutató –, hogy bírálata részben blöffre épül. Olyasfajta eljárásra, amiről föntebb, a szükségtelenül nagy bibliográfiák kapcsán tettem említést.

FARKAS ATTILA MÁRTON
egyiptológus, kultúrantropológus, Bp.

Válasz Farkas Attila Márton levelére

Minthogy Farkas Attila Márton megtisztelt azzal, hogy könyvét bíráló recenziómra válaszcikkben reagált, helyénvalónak tartom, hogy viszontválaszomban újrafogalmazzam recenzióm néhány félreérthető állítását. Farkas Attila Márton engem érintő kritikai megjegyzéseinek főbb pontjai a következők:

1. Számon kérem *Az alkímia eredete és misztériuma* című könyvön a tudományosság kritériumait, pedig az valójában tudományos megalapozottságú irodalmi esszé, én azonban az esszé műfajának létjogosultságát nem ismerem (el). Ezzel szoros összefüggésben, valamiféle bölcsész sznobizmus jegyében lenézem, és a tudományos tanulmányokkal szembeállítom a népszerűsítő és ismeretterjesztő munkákat.